

1. Sözcükbilim nedir?

1.1 Biçimbilim ve sözcükbilim

Sözcüğe ayrı bir inceleme alanı olarak değinen bir alan sözcüğün biçimsel görünüşü ile ilgilenen **biçimbilim** (morphology) ve sözcük üzerine biçimbilimin ilgilenmediği konularda sözcüğün tüm diğer görünüşleri ile ilgilenen bir sözcükbilim çalışması olan **sözcükbilim** (lexicology).

1.2 Sözcükbilim ve sözcük anlambilimi

Sözlükbilim sözcüğünün Batı dillerindeki biçimi olan “lexicology” sözcüğü Yunanca “lexicon” (sözcükler) ve “logia” (öğrenme, bilim) sözcüğünden türemiştir. MÖ VII. yüzyılda Mezopotamya’da bu terimin kullanıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda, özellikle de XIX. yüzyılda ise sözlükçülük üzerine yoğunlaşmıştır. Daha sonraları bu konu bir alan olarak ele alınmış ve sözlük yazmayı ilgilendiren bir disiplin olarak **sözlükbilim** terimi kullanılmaya başlamıştır.

Sonradan sözcükbilimin alanı anlambilimsel alanları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Bu genişleme sözcüğün ayrıştırılması demek olan anlam bileşenleri temelinde yapıldığından sözcükbilim alanı anlambilim alanının bir parçası ile kesişmiştir; sözcükbilim içinden doğan bu farklı alan **sözcük anlambilimi** olarak adlandırılmıştır.

1.3 Sözcük kavramı

- Dilde gerçekten “sözcük” diye bir kavram var mıdır?
- Dilde sözcüğün bulunduğuna ilişkin kanıtlar nelerdir?

Her bireyin tümce biçiminde değil, sözcük biçiminde adı vardır. Nesnelerin de aynı biçimde sözcük olarak adı vardır. Her dilin yazı dizgesinde hemen hemen mutlaka sözcükler arasında bir boşluk bulunmaktadır.

ek bilgi 1

Aslında bu durumun tersini gösterecek birkaç yer adı da yok değildir. Ancak bunlar çok sık karşılaşılabilecek örnekler değildir.

- Gorsafawddacha’ idaraigodanheddogleddolônpenrhynareudraethceredigion
‘The Mawddach station and its dragon teeth at the Northern Penrhyn Road on the golden beach of Cardigan Bay’
- Llanfairpwllgwyngyllgogerychwyrndrobwlantysiliogogoch
‘St Mary’s Church in a hollow by the white hazel, close to the rabid whirlpool, by the red cave of St Tysilio’
- Taumatawhakatanihangakoauauotamatea(turipukakapikimaungahoronuku)pokiwheuaakitanatahu
‘the place where Tamate, the man with the big knee who slid, climbed and swallowed mountains, known as Land-eater, played on his flute to his loved one’

- Sözcük kısaca “iki ucuna birer boşluk verilerek yazılan bir birim” midir?
- Sözcük iki ucunda sesbilimsel olarak kısa durak ya da kavşakların bulunduğu birim midir?

- (1) Çocuklar | sabahtan | beri | evin | önünde | top | oynuyorlar
- (2) Çocuklar | sabahtan beri | evin önünde | top oynuyorlar

- Sözcük dilbilgisel midir?
- Sözcük dilbilgisel ise “sözcük”ü nasıl tanıyoruz? Sözcüğü belirleme ölçütleri nelerdir?

sesbilimsel ölçütler

- (3) WAialhoÇIKpan
- (4) çocukLARSabahTANbeRİevİNönünDETOPOynuyorLAR
- (5) a. orDU ORdu
b. bodRUM BODrum
- (6) tuzum, balım, yüzüm, elim
- (7) *bilgiseyer / bilgisayar
*denizelti / denizaltı
*kitapavı / kitapevi
- (8) ağacı ağaç

biçimbilimsel ölçütler

- (9) child-ren, ox-en, book-s
- (10) *analysi-s, *careles-es

sözdizimsel ölçütler

- (11) a. johannhatheuteeinbuchgekauft
b. heutehatjohanneinbuchgekauft
c. einbuchhatjohannheutegekauft
- (12) a. çocuklarsabahtanberievinönündetopoyuyorlar
b. sabahtanberievinönündetopoyuyorlarçocuklar
c. çocuklarsabahtanberievinönündeoyuyorlartop
d. çocuklarsabahtanberievinönündeevintopoyuyorlar

anlambilimsel ölçütler

- (13) kuzu oğlak
koyun keçi
koç teke
- (14) anlambirimler: [+ büyükbaş] [± yetişkin] [± eril]

araştırma 1

Aşağıda Swahilli dilinde verilen sözcükleri eklerine ayırınız.

Ninasoma.	'Okuyorum.'
Anasoma.	'Okuyor.'
Tunasoma.	'Okuyoruz.'
Nilisoma	'Okudum.'
Alisoma.	'Okudu.'
Nitasoma.	'Okuyacağım.'
Tutasoma.	'Okuyacağız.'
Anamfukuza.	'Onu kovalıyor.'
Ananifukuza.	'Beni kovalıyor.'
Tulimfukuza.	'Onu kovalıyoruz.'
Walitufukuza.	'Bizi kovalıyorlar.'
Nilikisoma.	'Onu [=kitabı] okudum.'

sözcüğe modern yaklaşım: yeni kavramlar

*sözcükbiçim, sözlükbirim, biçimbirim, altbiçimbirim
öncül, ardıl, bağımlı, bağımsız*

araştırma 2

Aşağıdaki tümcedeki biçimbirimleri gösteriniz. Bunların ne tür biçimbirimler olduğunu belirtiniz.
Sınıf arkadaşımın benim gibi düşünmemesi onu hep çileden çıkarıyordu.

okuma

Uzun, N.E. (1998). Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar. Ankara. [28-63.s]

1.4 Sözlükçe

- (15) a. anlambilimsel bilgi: ‘memeli dişilerin yavrularını beslemek için memelerinden gelen besin değeri yüksek beyaz sıvı’
b. sesbilimsel bilgi: /ʃyt/
c. sözdizimsel bilgi: sayılamaz ad

Bugün üretici dilbilimde, sözlükçe sözlükbirimlerin, eklerin, düzensiz biçimbirimlerin ve kendineözgü anlatımların listesi olarak ele alınmaktadır. Sözdizimsel bilgi de sadece sayılabilirlik, geçişlilik gibi yüzeysel özellikler olarak değil, aynı zamanda adlarla niteleyicileri ve eylemlerle **üyeleri** ve bu üyelerin **rolleri** arasındaki ilişkileri de içermektedir. Üyelerin edici, konu, hedef, deneyimci gibi çeşitli rolleri bulunmaktadır. Örneğin **konu** rolü, yüklemle en yakın ilişki içinde olan üyeyi göstermektedir. Konu rollü üye, eylem geçişliyse doğrudan nesne, geçişsiz ise özne olabilmektedir. **Edici** ise yüklem bildirdiği işin yapıcısıdır, geçişli eylemlerde özne olarak görülebilir. **Hedef** ise yüklem bildirdiği işin yönünü göstermektedir, genellikle geçişsiz eylemlerde dolaylı nesne olarak görülür. **Deneyimci** rolü yüklem bildirdiği işin deneyimcisidir, geçişsiz eylemlerde özne olarak görülebilir. Örneğin çift geçişli *ver-* eyleminin üye yapısı aşağıdaki gibidir:

- (16) *ver-* <EDİCİ, KONU, HEDEF>

Sözlükçe ayrıca ikincil sözcüklerin üretildiği yer olarak ele alınmaktadır. Sözlükçede çeşitli özellikler yoluyla (**döngüsellik** (cyclicity) ve **yapı koruma** (structure preserving) özelliği gibi) sözcük türetimi sağlanırken biçimbilimsel ve sesbilimsel bakımdan bu türetimin doğruluğu da denetlenmektedir. Aynı zamanda türetilen sözcüklerdeki sıralanış kuralları da sözlükçede belirlenmektedir. Örneğin *-CI* eki ile ilgili olarak (17)deki türetimlere izin verilirken (18a) ve (19a)daki türetimlere izin verilmez. (18b) ve (19b)deki gibi bir türetimler sözlükçede kurallarla belirlenir:

- (17) a. kantin-ci
b. bilet-çi
(18) a. *okul kantin-i-ci
b. okul kantin-ci-si
(19) a. *otobüs bilet-i-ci
b. otobüs bilet-çi-si

Sözlükçede ayrıca, sözcüklerin sözlükçedeki biçimlenmesinden sonra sözcüklere uygulanan biçimsesbilimsel kurallar bulunmaktadır. Sözlüksel kurallar sözcük içinde uygulanırken kimi kurallar da sözcük sınırları arasında uygulanmaktadır:

- (20) a. Kuş uçtu.
b. Kitap aldım.

(20)deki tümcelerde *uçtu* sözcüğü tek başına /utʃtu/, *kitap* sözcüğü de tek başına /citap/ olarak sesletilirken, ilk tümce /cuʃtu/, ikinci tümce de /citabaldım/ biçiminde sesletilir. Bu tür sözlüksellik sonrası uygulanan kurallar otomatiktir. Yani her durumda bu kurallar uygulanmaktadır. Oysa sözlüksel kurallarda böylesi bir otomatiklik yoktur:

- (21) a. kırıl-gan
b. alın-gan
c. çalış-kan

- (22) a. *satıl-gan
b. *katıl-gan
c. *asıl-gan

okuma

Aksan, D. 1982. *Her Yönüyle Dil: Anaçizgileriyle Dilbilim* (III. Cilt). TDK Yayınları:Ankara.
Römer, Christine / Matzke, Brigitte 2003. *Lexikologie des Deutschen: eine Einführung*. Narr studienbücher
Schlaefel, Michael. 2002. *Lexikologie und Lexikographie : eine Einführung*. Berlin : Schmidt
Tomić, O.M. *The English Word*. Novi Sad: Fatura Publikacije.
Uzun, E. 1998. *Dilbilgisinin Temel Kavramları: Türkçe Üzerine Tartışmalar*. Ankara.